

خشت‌های پایه

تحلیل و تبیین مبانی پژوهش‌های دانش‌آموزی

ابراهیم اصلانی

اشاره

بعد از طرح سه موضوع مقدماتی، در این قسمت نویسنده به بحث درباره‌ی مبانی پژوهش‌های دانش‌آموزی پرداخته است. با مطالعه‌ی این بحث علاوه بر پی‌بردن به ضرورت و چرایی موضوع، می‌توان درباره‌ی چه‌گونگی آن نیز به نگرش تازه‌ای رسید. اگر مدارس با آگاهی و اشراف بیشتری به سراغ مبانی پژوهش‌های دانش‌آموزی بروند با دقتی افزون‌تر عمل خواهند کرد.

شواهد را بیان می‌کند و هم نقد مربوط به هر کدام را توضیح می‌دهد. از این مباحث، دو نکته به کار ما می‌آید که به اختصار بیان می‌شود.

۱. اگر از زاویه‌ی تربیت طبیعی به موضوع بنگریم، پژوهش‌های دانش‌آموزی می‌تواند به بروز و رشد استعدادها بینجامد و اعتمادبه‌نفس و احساس ارزشمندی دانش‌آموزان را افزایش دهد.

۲. از بعد تربیت اجتماعی، پژوهش‌های دانش‌آموزی روحیه‌ی همکاری و مشارکت را تقویت می‌کند و توانایی‌های اجتماعی مانند نوع‌دوستی، سازگاری و مدیریت را بارور می‌سازد.

بنابراین، پژوهش‌های دانش‌آموزی کارکردهای فردی و اجتماعی دارد. معلمان و مربیان با توجه و تمرکز به تلفیق این دو کارکرد، می‌توانند از اقداماتی که به نام پژوهش‌های دانش‌آموزی انجام می‌شود، به نتایج تربیتی مطلوبی نیز برسند.

دوم: روش‌شناسی (متدولوژی) علمی

«علم» تلاشی از طرف بشر برای کشف مجهولات و پاسخ‌گویی به مسائل بی‌شمار هستی است. نگاه نظام‌مند (سیستماتیک) و

را با این مبانی پیش می‌بریم: «مبانی علمی»، «مبانی فلسفی» و «مبانی روان‌شناختی و جامعه‌شناختی».

مبانی علمی پژوهش‌های مدرسه‌ای

مبانی علمی پژوهش‌های مدرسه‌ای را از سه بعد مورد بررسی و تحلیل قرار می‌دهیم؛
اول: تربیت طبیعی و تربیت اجتماعی؛
دوم: روش‌شناسی (متدولوژی) علمی؛
سوم: علم‌باوری.

اول: تربیت طبیعی و تربیت اجتماعی

تربیت و مسائل آن با بسیاری از حوزه‌های علمی ارتباط می‌یابد. تربیت برای رمزگشایی بسیاری از مسائل، سراغ رشته‌های گوناگون علمی می‌رود. از طرف دیگر، مباحث بسیاری از رشته‌های علمی مانند: زیست‌شناسی، زبان‌شناسی، روان‌شناسی و جامعه‌شناسی با موضوع تربیت گره می‌خورد.

شکوهی (۱۳۸۵) در کتاب «مبانی و اصول آموزش و پرورش» در بحث از مبانی علمی تربیت، با مبنا قرار دادن دو رشته‌ی علمی زیست‌شناسی و جامعه‌شناسی، به مقایسه‌ی تربیت طبیعی و تربیت اجتماعی می‌پردازد. او درباره‌ی این دو دیدگاه، هم

هر فعالیت هدفمند و منطقی در مدرسه که به اندیشه‌ورزی منجر شود، یک اقدام تربیتی است. استفاده از پژوهش و روش علمی به‌عنوان یک روش تفکر که از آن با عنوان **تفکر پژوهشی** یاد کردیم، فقط کارکردی علمی ندارد، بلکه به توسعه‌ی مهارت‌های زندگی و از جمله مهارت مدیریت بر خود نیز کمک می‌کند. پژوهش‌های دانش‌آموزی را می‌توان به اندکی پرسه‌زدن در دنیای کتاب و اینترنت، که محصول آن تعدادی کاغذ و جزوه است، خلاصه کرد اما آن نیز به‌عنوان تفکر پژوهشی، اقدامی تربیتی با کارکردی چندبعدی است.

بنابراین، وقتی می‌خواهیم از مبانی پژوهش‌های دانش‌آموزی یا تفکر پژوهشی سخن بگوییم، در واقع موضوع بحث ما مبانی تربیت است.

طرح این مبانی توانایی تحلیل و تبیین مدیران و معلمان را افزایش می‌دهد تا بتوانند روش‌های درست و مؤثری را انتخاب کنند. وقتی صحبت از مبانی پیش می‌آید، طبقه‌بندی‌های متعددی مطرح می‌شود که هر طبقه‌بندی نیز متأثر از عوامل گوناگون است. با پذیرش این فرضیه که بیشتر طبقه‌بندی‌ها قراردادی هستند و برای درک چرایی یک موضوع تنظیم شده‌اند، ما بحث

این بحث شامل همه‌ی مردم جامعه می‌شود، به‌طور حتم، می‌توان مدرسه را نقطه‌ی شروع علم‌باوری دانست. پژوهش‌های دانش‌آموزی اقدامی عملی برای شکل‌گیری این باور است.

مبانی فلسفی پژوهش‌های دانش‌آموزی

فعالیت‌های تربیتی باید بر فلسفه‌ای روشن مبتنی باشد. در فلسفه‌ی تربیت، چرایی و اهداف تربیت تحلیل و تبیین می‌شود.

شعاری نژاد (۱۳۸۸) مسئله‌ی اصلی

آموزش‌وپرورش را داشتن یک فلسفه‌ی روشن در یک چارچوب اجتماعی معین می‌داند تا مشکلات را به‌صورت تحلیلی و انتقادی بررسی کند و به مسائل پاسخ دهد. فلسفه‌ی تربیت، دیگر یک موضوع لفظی نظری یا علمی نیست که به عده‌ی معینی اختصاص یابد بلکه عبارت است از عمل بررسی تجربه‌های تربیتی انسان از ابعاد گوناگون و ارزش‌ها و گرایش‌هایی که این تربیت در بردارد. وظایف مهم فلسفه‌ی جدید آموزش‌وپرورش عبارت‌اند از شناخت بهتر فرایند تربیت، مشاهده‌ی روابط، رفع تناقض‌ها، پیشنهاد خطوط تازه و طرح پرسش‌ها.

شکوهی (۱۳۸۵) معتقد است که فلسفه‌ی تربیت وظیفه‌ی خاص دیگری هم

کاربست مراحل روش علمی در مسائل زندگی، موجب تقویت نگرش هدفمند، منظم و منسجم در حل مسائل خواهد شد.

ورود مفاهیم علم و پژوهش به مدرسه، از زاویه‌ی روش علمی یا تفکر پژوهشی سودمند است. با چنین نگاهی، نه‌تنها علم به زندگی پیوند می‌خورد، بلکه روشی عقلانی برای اندیشیدن، جای‌گزین روش‌های احساسی و هیجانی خواهد شد.

سوم: علم‌باوری

بیشتر مردم، علم را با دستاوردها و پدیده‌هایش می‌شناسند. علم برای مردم خوب است؛ چون باعث پیشرفت بشر شده و دستاوردهای شگفت‌آوری به ارمغان آورده است.

علم به مفهوم قدیم و سنتی آن، با علم به معنای روش علمی متفاوت است. تصور عمومی از علم، به مفهوم سنتی آن کسب دانش است و در نهایت به دستاوردهای علمی محدود می‌شود اما علم جدید، که مبتنی بر روش اندیشیدن است، کمتر مورد توجه قرار می‌گیرد. بسیاری از صاحب‌نظران اعتقاد دارند که «علم‌باوری» که به‌معنای شناخت علم نوین و روش تفکر آن است، به بهبود زندگی و پیشرفت‌ها کمک خواهد کرد. اگرچه دامنه‌ی

منسجم علم به مسائل، نه‌تنها باعث سرعت گرفتن پیشرفت بشر شده، بلکه مهم‌تر از آن، علم روش نوینی از اندیشیدن را به انسان عرضه کرده است. به تعبیر **هلزی هال**، روش نوینی که در خلال سده‌ی ۱۷ تحول یافت و با **نیوتن** به کمال رسید، در خدمت هدف تازه‌ای قرار گرفت و با آن هدف، از علم به تفکر سرایت کرده معمولاً کشفیات علمی از تجزیه و تحلیل انبوه عظیم داده‌های واقعی ناشی نمی‌شوند.

در «روش علمی» ترکیب دقیق مشاهده، فرضیه و روش منظم جمع‌آوری اطلاعات، امکان موفقیت را فراهم می‌آورد (آذرنگ، ۱۳۶۳).

«علم»، روشی متفاوت برای اندیشیدن است. روش علمی علاوه بر آن‌که در فعالیت‌های علمی کاربرد دارد، به‌عنوان روشی برای اندیشیدن، در زندگی روزمره و برای عموم مردم قابل استفاده است. روش علمی را می‌توان از کهکشان علم به پایین کشید و نور آن را بر مسائل جاری در خانه، مدرسه، کوچه و خیابان تاباند. زندگی سراسر حل مسئله است و روش علمی می‌تواند ابزار مناسبی در این مسیر باشد.

ما استفاده از روش علمی به‌عنوان ابزاری برای اندیشیدن راه «تفکر پژوهشی» نامیدیم.

دارد و آن اظهار نظر درباره‌ی غایات و اهداف تربیت است. وی درباره‌ی تعیین غایات و اهداف، تأکید می‌کند که تربیت فرایندی پیچیده، به هم پیوسته و درازمدت است و در این جریان، نباید از رابطه‌ی نظر و عمل غفلت کرد. بنابراین در کنار مقاصد تحلیلی و نظریه‌پردازانه، باید به ضرورت‌های عملی هم توجه شود و گرنه حاصل همه‌ی زحمات بر باد می‌رود.

به نظر می‌رسد اگر موضوع پژوهش‌های دانش‌آموزی به درستی درک و اجرا شود، می‌تواند یکی از نقاط تلاقی نظر و عمل باشد. اگر پژوهش‌های دانش‌آموزی مبتنی بر مبانی و اصول مستحکم باشد، گره‌گشای بسیاری از معضلات و مشکلات جریان تربیت خواهد بود.

از جمله انتظارات فلسفه‌ی جدید تربیت این است که:

- فعالیت تربیتی راهی برای کشف، تحلیل و تبیین حقایق و افکار تازه باشد؛
- تربیت وسیله‌ای برای ایجاد هماهنگی میان فرد و محیط باشد؛
- به مسائل تربیتی، مرتبط با هم و شبکه‌ای نگریسته شود؛
- تربیت به وحدت تجارب انسان کمک کند؛

- از روش علمی به عنوان وسیله‌ای برای کسب تجارب معتبر استفاده شود؛

- ایجاد و گسترش تفکر خلاقانه و تفکر انتقادی در دانش‌آموزان مورد توجه قرار گیرد؛
پژوهش‌های دانش‌آموزی، به همه‌ی این انتظارات و بیشتر از آن پاسخ می‌دهد.

نگاه از درون

در اسنادی که در سال‌های اخیر وزارت آموزش و پرورش تهیه و تدوین کرده، موضوعاتی چون تعقل، تفکر، علم و عمل بسیار مورد توجه قرار گرفته است. این اسناد بالادستی عبارت‌اند از:

• فلسفه‌ی تربیت (چارچوب نظری راهنمای سامان‌دهی و هدایت انواع تربیت در جمهوری اسلامی ایران)؛

• فلسفه‌ی تربیت رسمی و عمومی در جمهوری اسلامی ایران؛

• سند تحول بنیادین آموزش و پرورش؛

• برنامه‌ی درسی ملی جمهوری اسلامی ایران؛

در ادامه به نکاتی از این اسناد اشاره می‌شود.

- ساحت‌های تعلیم و تربیت براساس سند تحول بنیادین آموزش و پرورش عبارت‌اند از: اعتقادی - عبادی و اخلاقی / اجتماعی و سیاسی / زیستی و بدنی / زیبایی‌شناختی و هنری / اقتصادی و حرفه‌ای / علمی و فناورانه.

- در تبیین اهداف ساحت تربیت علمی و فناورانه آمده است: درک و اصلاح خود از طریق شناخت، بهره‌گیری و توسعه‌ی تجارب متراکم بشری در حوزه‌ی علم و فناوری (فهم و درک دانش‌های پایه، کسب مهارت دانش‌افزایی، کسب دانش، بینش و تفکر فناورانه برای بهبود کیفیت زندگی، به‌کارگیری شیوه‌ی تفکر علمی و منطقی و داشتن تفکر انتقادی).

- در راهبردهای کلان، به گسترش و تعمیق فرهنگ پژوهش و ارزش‌یابی، خلاقیت

و نوآوری، نظریه‌پردازی و مستندسازی تجربیات علمی - تربیتی بومی در نظام تعلیم و تربیت رسمی عمومی اشاره شده است.

- در راهکارهای مربوط به تنوع بخشی به محیط‌های یادگیری در فرایند تعلیم و تربیت آمده است: «ایجاد شبکه‌ای از محیط‌های یادگیری مانند پژوهش‌سراها، اردوگاه‌ها، خانه‌های فرهنگ، کتاب‌خانه‌های عمومی، نمایشگاه‌ها و موزه‌های تخصصی علوم و فناوری، مراکز کارآفرینی، ورزشگاه‌ها و سایر مراکز مشابه و برقراری تعامل اثربخش مدارس با این محیط‌ها».

- در مبحث رویکرد برنامه‌ی درسی ملی جمهوری اسلامی ایران، الگوی هدف‌گذاری، چارچوب مفهومی منسجم و یک‌پارچه‌ای تعریف شده است که در تدوین اهداف در سطوح مختلف، راهنمای عمل برنامه‌ریزان قرار می‌گیرد. اهداف این مدل شامل پنج عنصر: «تعقل»، «ایمان»، «علم»، «عمل» و «اخلاق» و چهار عرصه‌ی ارتباط‌متری با خود، خدا، خلق و خلقت است.

مبانی روان‌شناختی و جامعه‌شناختی پژوهش‌های دانش‌آموزی

در هرگونه فعالیت تربیتی هم موجودیت فردی و هم موجودیت اجتماعی انسان مورد توجه است. تربیت در صورتی مؤثر خواهد بود که فرد به درستی شناخته شود و عوامل اجتماعی مؤثر بر او هم شناسایی شود.

در مبانی روان‌شناختی تربیت، با سؤال‌های گوناگونی درباره‌ی فرد روبه‌رو هستیم؛ از جمله «چه‌گونه یاد می‌گیرد؟»، «چه چیزهایی باید

یک جرعه آفتاب

سعیده اصلاحی

آموزگار دبستان شهیدمحراب مدنی، منطقه ۱۵ تهران

ماه که از نردبان شب بالا می‌آید و در آسمان غلت می‌زند، من از پشت پنجره برای خورشید پشت کوه لالایی می‌خوانم تا خوب بخوابد و خواب روزهای آفتابی را ببیند. وقتی شب با تمام ستاره‌هایش کش می‌آید، من فکر می‌کنم این ستاره‌ها، روزنه‌هایی به سمت هفت آسمان‌اند و از هر کدامشان می‌توان به بهشت رسید... دلم می‌خواست باد مرا مثل برگی به دوش می‌گرفت، به آسمان می‌برد و روی یکی از ستاره‌ها می‌گذاشت. آن وقت می‌شد دست یکی از فرشته‌ها را بگیرم و پر بکشم به سمت دنیایی که از این پایین هرگز نمی‌توان دید. راستی اگر روزی خورشید خواب بماند و ماه، حوصله‌اش در تاریکی سر برود یا اگر زمین از چرخیدن به دور خورشید سرگیجه بگیرد و در گوشه‌ای از آسمان بی‌حرکت بماند، چه به روز زمینیان خواهد آمد؟... شاید زمان از دست ساعت‌های دنیا در برود، همه چیز وارونه شود و زندگی بلا تکلیف بماند... آن وقت، همه، همه چیز را فراموش خواهند کرد؛ گل‌های شب‌بو، ساعات عطرافشانی‌شان را... خروس‌های دهکده، آواز صبحگاهی‌شان را و کودکان، لبخند و شادمانی‌شان را.

اما آفریدگار مهربان و مقتدر روز و شب، امکان قهر و آشتی را از ماه و خورشید گرفته است تا با نظمی بی‌نظیر و گردش در مدار معین خود، نشانه‌ای باشند بر اقتدار پروردگار یکتای خویش.

...خیالم را ورق می‌زنم و به صورت ماه که تمام پنجره را پر کرده است، خیره می‌شوم...
انگار فرشته‌ای با لپچه‌های کودکانه در گوشم زمزمه می‌کند:

«لَا الشَّمْسُ تَبْنَعِي لَهَا أَنْ تُدْرِكَ الْقَمَرَ وَلَا اللَّيْلُ سَابِقُ النَّهَارِ وَ كُلُّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ»

نه خورشید را شاید که به ماه رسد و نه شب به روز سبقت گیرد و هر یک بر مدار معینی شناورند.

سوره‌ی یاسین، آیه‌ی ۴۰

تصویرگر: ر. شامکتبی

یاد بگیرد؟» و «با چه روش‌هایی می‌توان در او انگیزه ایجاد کرد؟»

پژوهش‌های دانش‌آموزی از مبانی روان‌شناختی مستحکمی برخوردار است؛ چراکه یادگیری مبتنی بر آن با نیازها، انتظارات و علایق فرد؛ هم‌جهت و سازگار است. دانش‌آموز یاد می‌گیرد که منسجم و منظم بیندیشد، چیزهایی را یاد بگیرد که خودش انتخاب کرده است و به دنبال علایق شخصی‌اش برود.

یکی از مهم‌ترین کارکردهای پژوهش‌های دانش‌آموزی، بعد انگیزشی آن است. معلمان و مربیان همیشه به دنبال پاسخ به این سؤال هستند که: «چرا دانش‌آموزان یادگیری مطالبی را دوست دارند و مطالبی را دوست ندارند؟»

پژوهش‌های دانش‌آموزی به‌ویژه وقتی که با مواد درسی تلفیق شوند، بیشتر به علایق دانش‌آموزان نزدیک می‌شود و انگیزه‌ی آنان به یادگیری را افزایش می‌دهد.

در بحث از مبانی جامعه‌شناختی می‌توان روی پژوهش‌های گروهی و مشارکتی انگشت گذاشت که منجر به تقویت حس همکاری بین دانش‌آموزان می‌شود. از طرف دیگر، تقویت مهارت اندیشه‌ی عقلانی و منطقی، روابط اجتماعی فرد را بهبود می‌بخشد و موقعیت مناسبی برای او در جامعه فراهم می‌کند.

منابع

۱. شکوهی، غلام‌حسین؛ مبانی و اصول آموزش و پرورش، مشهد؛ به‌نشر، چاپ بیست‌وهفتم، ۱۳۸۵.
۲. هازی‌هال، لوئیس ویلیام؛ تاریخ و فلسفه‌ی علم. مترجم: عبدالحسین آذرنگ، تهران؛ سروش، ۱۳۶۳.
۳. شسعاری‌نژاد، علی‌اکبر؛ فلسفه‌ی جدید تربیت، تهران، اطلاعات، ۱۳۸۸.